

В.В. Сухонос Р.М. Білокінь

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО УКРАЇНИ

Загальна частина

Підручник

Суми
Університетська книга
2018

УДК 343(477)(075.8)
ББК 67.9(4Укр)308я73
С 91

Рекомендовано до друку вченою радою Сумського державного університету (протокол № 8 від 21.06.2018 р.) і рішенням вченої ради ВНЗ Укоопспілки «Полтавського університету економіки і торгівлі» № 6 від 25.04.2018 р.

Рецензенти:

Шемшученко Ю. С., доктор юридичних наук, професор, академік НАН України, академік Академії правових наук України, директор Інституту держави і права ім. В. М. Корещького НАН України;

Куліш А. М., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, директор Навчально-наукового інституту права Сумського державного університету;

Савченко А. В., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінального права Національної академії внутрішніх справ

Сухонос В. В., Білокінь Р. М.

С 91 Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / за заг. ред. доктора юридичних наук, професора В. В. Сухоноса. Суми: Університетська книга, 2018. 420 с.

ISBN 978-966-680-863-2

Підручник має на меті поглиблення знань студентів юридичних вищих навчальних закладів II–IV рівнів акредитації під час підготовки до заліків та іспитів з кримінального права.

Розрахований також на викладачів і практичних працівників-правників різних відомств, для яких проблеми і тенденції розвитку кримінального права є предметом їхньої діяльності.

УДК 343(477)(075.8)
ББК 67.9(4Укр)308я73

ISBN 978-966-680-863-2

© Сухонос В. В., Білокінь Р. М., 2018
© ПФ «Університетська книга», 2018

Зміст

Передмова	10
Глава 1. Загальна характеристика кримінального права	12
1.1. Поняття кримінального права, предмет його регулювання, метод і система	12
1.2. Функції та завдання кримінального права, способи кримінально-правового регулювання	18
1.3. Принципи кримінального права	21
<i>Контрольні запитання</i>	24
<i>Список рекомендованої літератури</i>	24
<i>Схеми до глави 1</i>	25
Глава 2. Кримінальна відповідальність, її підстави і механізм кримінально-правового регулювання	28
2.1. Значення кримінально-правової норми в механізмі кримінально-правового регулювання	28
2.2. Кримінальна відповідальність в механізмі кримінально-правового регулювання	30
2.3. Структура Кримінального кодексу України	32
2.4. Чинність закону про кримінальну відповідальність у часі і просторі	35
2.5. Тлумачення закону про кримінальну відповідальність	40
<i>Контрольні запитання</i>	42
<i>Список рекомендованої літератури</i>	42
<i>Схеми до глави 2</i>	43
Глава 3. Поняття злочину та класифікація злочинів	48
3.1. Поняття злочину	48
3.2. Ознаки злочину	51
3.3. Класифікація злочинів	54
3.4. Відмінність злочинів від інших правопорушень	55
<i>Контрольні запитання</i>	57
<i>Список рекомендованої літератури</i>	57
<i>Схеми до глави 3</i>	58

Глава 4. Склад та кваліфікація злочину	61
4.1. Поняття і значення складу злочину	61
4.2. Елементи і ознаки складу злочину	76
4.3. Види складів злочинів	79
4.4. Кваліфікація злочину	82
<i>Контрольні запитання</i>	<i>90</i>
<i>Список рекомендованої літератури</i>	<i>90</i>
<i>Схеми до глави 4</i>	<i>91</i>
Глава 5. Об'єкт і предмет злочину	95
5.1. Поняття, зміст і значення об'єкта злочину	95
5.2. Класифікація об'єктів злочину	101
5.3. Предмет злочину	106
5.4. Соціальний зв'язок між суб'єктами (учасниками) суспільних відносин	109
<i>Контрольні запитання</i>	<i>111</i>
<i>Список рекомендованої літератури</i>	<i>111</i>
<i>Схеми до глави 5</i>	<i>112</i>
Глава 6. Об'єктивна сторона злочину	117
6.1. Поняття об'єктивної сторони складу злочину і її значення	117
6.2. Поняття злочинного і протиправного діяння	122
6.3. Суспільно небезпечні наслідки	128
6.4. Причинний зв'язок між діянням і суспільно небезпечними наслідками	133
6.5. Інші ознаки об'єктивної сторони складу злочину	136
<i>Контрольні запитання</i>	<i>138</i>
<i>Список рекомендованої літератури</i>	<i>139</i>
<i>Схеми до глави 6</i>	<i>140</i>
Глава 7. Суб'єкт злочину	142
7.1. Поняття та ознаки суб'єкта злочину	142
7.2. Обмежена осудність	144
7.3. Суб'єкт злочину і особа злочинця	145
7.4. Спеціальний суб'єкт злочину	147
<i>Контрольні запитання</i>	<i>150</i>
<i>Список рекомендованої літератури</i>	<i>151</i>
<i>Схеми до глави 7</i>	<i>151</i>
Глава 8. Суб'єктивна сторона злочину	153
8.1. Поняття та ознаки суб'єктивної сторони складу злочину	153
8.2. Поняття вини, її значення і особливі характеристики	156

8.3. Форми вини	160
8.4. Поняття і види необережності	164
8.5. Мотив та мета злочину	170
8.6. Помилка та її кримінально-правове значення	173
<i>Контрольні запитання</i>	177
<i>Список рекомендованої літератури</i>	177
<i>Схеми до глави 8</i>	178
Глава 9. Стадії злочину	183
9.1. Поняття і види стадій злочину	183
9.2. Незакінчений злочин та його види	186
9.3. Добровільна відмова від злочину	191
<i>Контрольні запитання</i>	193
<i>Список рекомендованої літератури</i>	193
<i>Схеми до глави 9</i>	194
Глава 10. Співучасть у злочині	188
10.1. Поняття співучасті у вчиненні злочину	198
10.2. Види співучасників	201
10.3. Форми співучасті	208
10.4. Відповідальність співучасників	211
10.5. Спеціальні питання відповідальності за співучасть у злочині	212
10.6. Причетність до злочину	215
<i>Контрольні запитання</i>	216
<i>Список рекомендованої літератури</i>	216
<i>Схеми до глави 10</i>	217
Глава 11. Множинність злочинів	221
11.1. Множинність злочинів і її відмінність від одиничного (єдиного) злочину	221
11.2. Сукупність злочинів	226
11.3. Повторність злочинів	230
11.4. Рецидив злочинів	233
<i>Контрольні запитання</i>	235
<i>Список рекомендованої літератури</i>	236
<i>Схеми до глави 11</i>	236
Глава 12. Обставини, що виключають злочинність діяння	241
12.1. Поняття, види і природа обставин, що виключають злочинність діяння	241
12.2. Необхідна оборона	243

12.3. Затримання особи, яка вчинила злочин	249
12.4. Крайня необхідність	253
12.5. Фізичний або психічний примус	257
12.6. Виконання наказу або розпорядження	258
12.7. Діяння, пов'язані з ризиком (виправданий ризик)	260
12.8. Виконання спеціального завдання з попередження чи розкриття злочинної діяльності організованої групи або злочинної організації	262
<i>Контрольні запитання</i>	264
<i>Список рекомендованої літератури</i>	264
<i>Схеми до глави 12</i>	265
Глава 13. Звільнення від кримінальної відповідальності	272
13.1. Поняття та види інституту звільнення від кримінальної відповідальності	272
13.2. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з дійовим каяттям	275
13.3. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з примиренням винного з потерпілим	276
13.4. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку з передачею особи на поруки	277
13.5. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку зі зміною обставин	278
13.6. Звільнення від кримінальної відповідальності у зв'язку із закінченням строків давності	279
<i>Контрольні запитання</i>	282
<i>Список рекомендованої літератури</i>	283
<i>Схеми до глави 13</i>	284
Глава 14. Покарання, його ознаки, система і види	286
14.1. Поняття покарання	286
14.2. Мета покарання	289
<i>Контрольні запитання</i>	292
<i>Список рекомендованої літератури</i>	292
<i>Схеми до глави 14</i>	293
Глава 15. Система і види покарань	295
15.1. Поняття системи покарань	295
15.2. Основні покарання	297
15.3. Додаткові покарання	303
15.4. Покарання, що можуть призначатися і як основне, і як додаткове	305

<i>Контрольні запитання</i>	307
<i>Список рекомендованої літератури</i>	308
<i>Схеми до глави 15</i>	308

Глава 16. Призначення покарання	310
--	------------

16.1. Загальні принципи призначення покарання	310
16.2. Загальні засади призначення покарання	314
16.3. Обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання	316
16.4. Призначення покарання за незакінчений злочин та за злочин, вчинений у співучасті	321
16.5. Призначення більш м'якого покарання, ніж передбачено законом	324
16.6. Призначення покарання за сукупністю злочинів	326
16.7. Призначення покарання за сукупністю вироків	329
16.8. Правила складання покарань та зарахування строку попереднього ув'язнення	331

<i>Контрольні запитання</i>	333
-----------------------------	-----

<i>Список рекомендованої літератури</i>	334
---	-----

<i>Схеми до глави 16</i>	335
--------------------------	-----

Глава 17. Звільнення від покарання та його відбування	339
--	------------

17.1. Поняття і види звільнення від покарання	339
17.2. Звільнення від покарання у зв'язку з втратою суб'єктом злочину суспільної небезпечності	341
17.3. Звільнення від відбування покарання з випробуванням	341
17.4. Звільнення від відбування покарання з випробуванням вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до семи років	344
17.5. Звільнення від відбування покарання у зв'язку із закінченням строків давності виконання обвинувального вироку	345
17.6. Умовно-дострокове звільнення від відбування покарання	347
17.7. Заміна невідбутої частини покарання більш м'яким	350
17.8. Звільнення від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років	352
17.9. Звільнення від відбування покарання за хворобою	354
17.10. Звільнення від покарання у зв'язку з амністією та помилуванням	356

<i>Контрольні запитання</i>	361
-----------------------------	-----

<i>Список рекомендованої літератури</i>	361
---	-----

<i>Схеми до глави 17</i>	362
Глава 18. Судимість	367
18.1. Поняття судимості	367
18.2. Погашення та зняття судимості	368
<i>Контрольні запитання</i>	370
<i>Список рекомендованої літератури</i>	370
<i>Схеми до глави 18</i>	371
Глава 19. Примусові заходи медичного характеру та примусове лікування	373
19.1. Поняття, сутність і мета застосування заходів медичного характеру та примусового лікування	373
19.2. Примусові заходи медичного характеру	375
19.3. Примусове лікування	377
<i>Контрольні запитання</i>	378
<i>Список використаних джерел</i>	378
<i>Схеми до глави 19</i>	379
Глава 20. Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб	381
20.1. Поняття і загальна характеристика примусових заходів кримінально-правового характеру	381
20.2. Підстави кримінальної відповідальності	383
<i>Контрольні запитання</i>	388
<i>Список рекомендованої літератури</i>	388
<i>Схеми до глави 20</i>	389
Глава 21. Особливості кримінальної відповідальності та покарання неповнолітніх	391
21.1. Загальні положення	391
21.2. Види покарань для неповнолітніх та їх призначення	393
21.3. Особливості звільнення неповнолітніх від кримінальної відповідальності	395
<i>Контрольні запитання</i>	401
<i>Список рекомендованої літератури</i>	401
<i>Схеми до глави 21</i>	402
Глава 22. Основні напрями (школи) науки кримінального права	405
22.1. Загальні питання розвитку кримінального права	405
22.2. Класична школа кримінального права	406
22.3. Антропологічна школа кримінального права	409
22.4. Соціологічна школа кримінального права	410

<i>Контрольні запитання</i>	412
<i>Список рекомендованої літератури</i>	412
Глава 23. Кримінальне право зарубіжних держав	413
23.1. Системи кримінального права в сучасному світі	413
23.2. Основні положення Загальної частини кримінального права Франції і Німеччини	415
23.3. Основні положення Загальної частини кримінального права Великобританії та США	418
<i>Контрольні запитання</i>	420
<i>Список рекомендованої літератури</i>	420

Передмова

Кримінальний кодекс України, що набрав чинності з 1 вересня 2001 року, став новою сторінкою в історії вітчизняного кримінального права. Чотирнадцять років – це достатній час для того, щоб підбити певні підсумки, осмислити шлях, який пройшли за цей час наука та практика, і визначити напрями їх подальшого розвитку.

Останнім часом видано багато підручників, навчальних посібників, лекцій і монографій, присвячених Загальній частині кримінального права. Проте можна стверджувати, що потреби практики і юридичної освіти повністю ще не забезпечені відповідними навчальними матеріалами. Це зумовлено різними причинами: вартістю підручників та посібників, зміною вимог до юридичної освіти, а головне, періодичними удосконаленнями кримінального законодавства і, як наслідок, періодичною трансформацією юридичної думки та всього освітнього процесу, який повинен відповідати європейським стандартам.

Саме тому новітні підходи до усвідомлення нових даних потребують сучасних підручників. Однією з таких спроб і є пропонуваній підручник. Раніше автор разом з колегами видав підручник «Кримінальне право України: Загальна частина», але на сьогодні він вже потребує нових змін. Саме тому, ураховуючи поточне законодавство та інші обставини, виникла необхідність у новому виданні.

Від інших підручників та навчальних посібників з кримінального права книга, яку ви тримаєте в руках, відрізняється тим, що її автори прагнули не тільки систематично й дохідливо викласти навчальний матеріал, а й певною мірою висвітлити дискусійні питання як у науці кримінального права, так і в правозастосовчій практиці.

Відомо, що до університетської освіти висувуються вимоги фундаментальної теоретичної підготовки, що змусило авторів більше приділяти уваги проблемі кримінальної відповідальності та механізму кримінально-правового регулювання, більш докладно зупинитися на загальній характеристиці кримінального права і кримінального

закону, а також удосконалити схеми до розділів. Одночасно у підручнику глибоко висвітлені ті питання, які зацікавлять в першу чергу читача, який бажає засвоїти інформацію, що буде корисною в його практичній діяльності. Особливістю підручника є те, що в главах дохідно розглядаються принципи кримінального права та основні напрями (школи) науки кримінального права, а також кримінальне право зарубіжних держав.

Вважаємо, що цей підручник буде корисним як студентам юридичних закладів вищої освіти, так і викладачам, а також практичним працівникам правоохоронних органів.

*Доктор юридичних наук,
професор
В. В. Сухонос*

Загальна характеристика кримінального права

1.1. Поняття кримінального права, предмет його регулювання, метод і система

У сучасній науковій юридичній літературі термін «кримінальне право» вживається в чотирьох значеннях, а саме:

- 1) як галузь законодавства;
- 2) як галузь права;
- 3) як профільна навчальна дисципліна в юридичних вищих навчальних закладах;
- 4) як галузь юридичної науки.

Кримінальне право як *галузь законодавства* становить собою систему норм, що видаються вищим органом державної влади – Верховною Радою України і окреслюють коло суспільно небезпечних діянь, що визнаються злочинами, види і розміри покарань за їх скоєння, а також інші кримінально-правові заходи впливу й підстави звільнення від кримінальної відповідальності.

Як *галузь права* кримінальне право є більш широким (ніж кримінальне законодавство) поняттям, що охоплює всю сукупність кримінально-правових норм, висвітлених у законах та інших визнаних державою джерелах, які утворюють цілісність внаслідок якісної однорідності врегульованих ними суспільних відносин і єдиного методу регулювання. Монопольне положення Кримінального кодексу як офіційно визнаного джерела українського кримінального права, з одного боку, свідчить про те, що останнє здебільшого збігається з кримінальним законодавством, яке є, на наш погляд, єдино доступною формою його об'єктивності. З іншого боку, хоча поняття «система кримінального права» і «система кримінального законодавства» за

своєю суттю близькі, необхідно звернути увагу і на суттєві відмінності між ними. На відміну від системи кримінального законодавства, яке містить лише прийняті Верховною Радою України нормативні акти, що мають вищу юридичну силу, система кримінального права є більш широким поняттям, тобто охоплює як усю сукупність кримінально-правових норм, що були прийняті Верховною Радою України, так і з інших джерел, зокрема прецедентів, міжнародних договорів та ін.

Слід мати на увазі, що кримінальне право як галузь матеріального права безпосередньо визначає права, свободи та обов'язки особи, яка вчинила злочин. Воно виконує охоронну функцію, а також тісно пов'язане з іншими галузями права, зокрема з конституційним, адміністративним, кримінально-процесуальним, кримінально-виконавчим і міжнародним правом.

Стосовно норм матеріального кримінального права, то воно регулюється в межах судочинства, урегульованого нормами кримінально-процесуального права.

Кримінальне право як галузь знань і різновид юридичної науки одночасно виражає теоретичні погляди, ідеї та уявлення про кримінально-правові явища.

Наука кримінального права є однією з галузей юридичної науки, але відрізняється від неї своїм предметом дослідження, яким є кримінально-правові явища в усій різноманітності їх становлення, еволюції, сучасного стану і перспектив розвитку. Не можна погодитися з деякими науковцями, які стверджують, що зміст науки кримінального права становлять переважно коментування чинного законодавства і практика його застосування. Наука кримінального права має свої специфічні завдання, а саме:

- досліджує історію кримінального права, її розвиток, зміни з часом і подальше прогнозування еволюції;
- виявлення обґрунтованості прийнятого закону;
- розроблення механізму кримінально-правового регулювання та рекомендацій щодо його удосконалення;
- вивчення необхідності існування прийнятого закону, його ефективності;
- порівняльний аналіз вітчизняного і зарубіжного кримінального права;
- з'ясування й обґрунтування місця кримінального права в правовій системі України, а також дослідження взаємодії вітчизняної кримінально-правової системи з іншими системами права, у тому числі міжнародного та ін.

Слід зазначити, що наука кримінального права не обмежується кордоном однієї держави. Напрацювання відомих вчених є джерелом пізнання й іноземних дослідників кримінального права.

Для дослідження зазначеного і пізнання явищ об'єктивної дійсності наука кримінального права застосовує різні *методи*, які можна поділити на основні та допоміжні. До *основних методів* належать: філософський, або діалектичний, метод пізнання, юридичний, або догматичний, соціологічний, системного аналізу, порівняльного правознавства, або компаративістський і, нарешті, історичний, або генетичний. Як *допоміжні* в науці кримінального права використовуються: методи математичного моделювання, психологічного аналізу експертних оцінок та ін.

Слід зазначити традиційно більш широке застосування в науці кримінального права імперичних методів дослідження (статистика, опитування, анкетування тощо), що дає можливість забезпечити більшу достовірність результатів дослідження в конкретній сфері, яка стосується безпеки людини, громадянського суспільства і держави.

Особливість кримінального права як *профільної навчальної дисципліни*, яка вивчається у закладах вищої освіти, полягає в тому, що структура підручників, які його представляють, як правило, не збігається зі змістом Кримінального кодексу. Набір глав і тем у різних виданнях відрізняється, але в усіх виданнях розглядаються предмет і метод кримінально-правового регулювання, історія розвитку кримінального законодавства і науки кримінального права, місце кримінального права в загальній системі права, кримінальна відповідальність і її підстави, тлумачення кримінального закону, склад злочину і його види, кваліфікація злочинів і засоби вирішення конкуренції конкретних кримінально-правових норм, а також інші питання, що не знайшли свого закріплення в тексті кримінального закону. Отже, кримінальне право як галузь знань представлена наукою і навчальною дисципліною, які тісно взаємодіють і відображають теоретичні погляди, ідеї, уявлення про кримінально-правові явища.

Як зазначалося, кримінальне право відрізняється від інших галузей права своїм специфічним предметом і методом правового регулювання.

Відомо, що предмет правового регулювання становлять суспільні відносини, що вимагають правового впливу і знаходять його. Встановлення ж специфічного предмета конкретної галузі права передбачає виділення якісно однорідної групи відносин, що були організовані саме її нормами. А тому вирішення цієї проблеми надає

можливість передбачити побудову всієї системи права, визначити місце в цій системі кримінального права, його функції і завдання, а також способи і принципи кримінально-правового регулювання. Водночас деякі вчені вважають, що предмет правового регулювання формують не тільки відносини, які виникли між державою і злочинцем внаслідок скоєння останнім злочину, а й відносини, які виникають у зв'язку із заборонами, що містяться в нормах кримінального права. Зазначене дає можливість стверджувати, що проблема кримінального права тісно пов'язана з питанням безпеки, у тому числі як життєво важливих інтересів особи, так і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз. Отже, діяння, що безпосередньо не стосуються вказаних інтересів, не слід кваліфікувати як загрози, що потребують кримінально-правового регулювання. Можна констатувати, що не тільки кримінально-правове забезпечення особи, а й аналогічне забезпечення інтересів держави має свою особливу суспільну цінність.

Таким чином, *предмет кримінально-правового регулювання* можна визначити як суспільні відносини, які забезпечують стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства, держави від злочинних посягань.

Головна їхня відмінність полягає в тому, що вони гарантують розвиток інших відносин, які самі по собі не є предметом кримінально-правової регламентації.

Кримінально-правові норми мають певні особливості, а саме:

- регулюють вертикальні відносини між особою і державою;
- регулюють відносини, що виникають з приводу особливо значущих соціальних цінностей (життя, власність та ін.) від злочинних посягань;
- за способом регулювання норми кримінального права мають переважно охоронний або заборонний характер, іноді зобов'язальний;
- як санкції зазначені норми передбачають застосування особливо-го, невідомого іншим галузям права виду відповідальності, а саме кримінальної, в основу якої покладено державний осуд, а також специфічні заходи державного примусу (застосування покарання) або інші заходи кримінально-правового впливу. Це означає, що кримінально-правова норма під час її застосування передбачає два типи кримінально-правових відносин. По-перше, – регулятивні, які виникають у разі, якщо нормою встановлюється заборона або обов'язок, а по-друге, охоронні, які виникають у зв'язку з порушенням зазначених заборон. Суб'єктами кримінального правопорушення охоронного характеру є держава в особі суду як носія